

کتیبه‌های دوره صفوی در قم

بیشتر بناهای تاریخی قم بجزئیکی دوتا که از دوره سلجوقی و پیش‌تر است ، متعلق بقرن هشتم بعد و مخصوصاً ازدوره صفویه میباشد. معرفی کامل ابنیه بازمانده ازدوره قبل از صفویه قم (مانند : سردر و مناره‌های مسجد خراب قم ۹ - متعلق به قبل از قرن پنجم؟ - مسجد جمعه - ازدوره سلجوقی - ؛ یکی از مقابر شیوخ در باغ گنبد سبز و بنای اناام زاده اسماعیل - از قرن هفتم - ؛ بنای امام زاده احمد بن قاسم . سید هنر بخش ، شاهزاده ابراهیم ، علی بن جعفر و دو گنبد دیگر از مقابر شیوخ و چند بنای دیگر از قرن هشتم - ؛ امام زاده زید و مسجد پنجه علی از قرن نهم -) و همچنین بناهای عهد صفوی محتاج بفرصت بیشتر و تحقیق زیادتری است . آنچه در اینجا معرفی خواهیم نمود ، کتیبه‌هایی است که در آثار تاریخی دور صفویه باقی مانده است . ۴ .

۹۲۵ - ایوان شمالی آستانه مقدسه حضرت معصومه (ایوان طلا) :

این ایوان از بناهای شاه اسماعیل اول است که بعداً در زمان قاجاریه تعمیر و مطلا شده . کتیبه‌ای مورخ ۹۲۵ در کمر بند ایوان میباشد ؛ متن این کتیبه بشرح زیر است :

الحمد لله الذی هدانا لهذا وما كنا لنهتدی لولا ان هدانا الله . اما بعد فقد اتفق بناء هذه العماره الرفیة و الروضة المنیعة المقدسه فی زمن خلافة السلطان الاعدل الاعلی خلیفة الله فی العالم مالک الرقاب مولی الملوک العرب و العجم حامی الایمان ماحی آثار الکفر و الطغیان ناشر العدل و الاحسان باسط الامن و الامان هادی الخلائق الی اشرف الادیان المخصوص بعناية الملك الדיان السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه اسمعیل بهادر خان اللهم خلد میامن معدنّه و آثار رحمته علی مفارق المسلمین و ابدوشید قواعد ارکان خلافته و سلطنته الی یوم الدین باعلاء کلمة الحق و ترویج مذهب المعصومین بالنبی العربی ابی القاسم محمد خاتم النبیین و

۱ - سفرنامه دیولافوا صفحه ۱۸۶ .

۲ - نیمی از اینگونه بناها کتیبه‌هایش ریخته و از بین رفته .

سید المرسلین و سید الاولین والاخرین صلی الله علیه وعلی محترمة الطاهرین وسلم تسلیملاً ابدآ سرمداً الحمد لله اولاً و آخراً و ظاهراً و باطناً فی تاریخ شهر رجب المرجب سنة خمس و عشرين و تسعمائة هجرية نبوية كتبه ولی الحسيني
سایر کتیبه‌های این ایوان ازدوره قاجاریه است .

۹۳۹ - ایوان جنوبی مدرسه فیضیه :

این ایوان از بناهای شاه طهماسب اول و تنها قسمت باقی مانده از ساختمان قبلی مدرسه فیضیه است .

در کمر بند ایوان کتیبه زیر نوشته شده:

قد اتفق بناء هذه العمارة الشريفة والمثبة السنية والسدة العلية الفاطمية في زمان دولة سلطان اعظم السلاطين برهان اكارم خلف الخواقين خليفة الانبياء والمرسلين والائمة الطاهرين المعصومين مشيد مباني الشريعة المصطفوية مؤسس اساس الملة المرتضوية رافع الوية العدل والاحسان السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه طهماسب بهادر خان ايدالله تعالى بالنصر والتأييد سلطنته وشو كته وبالخلود والتأييد لازال الدهر مساعداً له في اقامة عماد الدين والقرآن المبين موافقاً لما يرام من زمانه الشريف في اعلام معالم الشرع المتيين بمحمد وآله اجمعين بسعاية نقاوة اكابر السادات و النقباء الاشراف الامير شرف الدين اسحق تاج الشرف الموسوي في سنة ۹۳۹

در بالای طاق نوشته شده : عمل تقي سلطانی قمی و در زیر کتیبه لوحی سنگی است که جمله «ناد علی...» را بخطوط بنا می بر آن رسم نموده اند، و زیر آن اشعار ذیل نوشته شده:

الهی بحق بنی فاطمه
اگر دعوتم رد کنی یا قبول
کنی... الاسترآبادی

که بر قولم ایمان کنی خاتمه
من و دست و دامان آل رسول

۹۵۰ - کتیبه ضریح کاشی مرقد مطهر حضرت معصومه :

در سال ۹۵۰ شاه طهماسب دیواری کوتاه دور مرقد مطهر حضرت معصومه ساخته، که در اصطلاح آنرا ضریح کاشی مینامند .
متن کتیبه این بنا چنین است :

اللهم صل علی النبی محمد المصطفی و صل علی الامام علی المرتضی و صل علی...
و صل علی الامام زین العابدین علی و صل علی الامام الباقر و صل علی الامام الصادق جعفر و صل علی الامام موسی و صل علی الامام علی الرضا و صل علی الامام محمد التقی و صل علی الامام علی النقی و صل علی الامام الحسن العسکری و صل علی الامام الهمام المهدی الهادی محمد صاحب الزمان و خلیفة الرحمن القائم بالحق الداعی الی الصدق المطلق صلوات الله علیه وعلیهم - اتفق عمارة هذه

الروضة المنورة المقدسة التي شرفها سمي بنت النبي فاطمة بنت مولانا وسيدنا ابي ابراهيم موسى بن جعفر بن محمد بن علي بن الحسين اخوه الحسن بن علي بن ابي طالب و عمه محمد النقي و علي النقي و الحسن الزكي و محمد المهدي صاحب العصر و الزمان و خليفة الرحمن [في زمن] باسط الامن و الامان ماحي الكفر و الظفیان ناشر العدل و الاحسان هادي الخلائق الي اشرف الاديان السلطان بن السلطان ابوالمظفر طهمااسب بهادر خان خلدالله تعالى ملكه و سلطانه و افاض العالمين بدوام احسانه و ابد ظلال معدلته على مفارق المسلمين الي يوم الدين كتبه على الحسيني في سنة ۹۵۰

۹۵۳ - بقعة چهل اختران :

ساختمان فعلی بقعة چهل اختران از شاه طهمااسب صفوی است . در بالای سردر بقعه از طرف داخل این کتیبه گچ بری شده :

قد صدر الحكم المطاع ببناء هذه العمارة الشريفة عن اعلي حضرت سلطان سلاطين الزمان ابوالمظفر شاه طهمااسب بهادر خان خلدالله ملكه و سلطانه و افاض على العالمين برة و احسانه في شهور سنة ثلث و خمسين و تسعمائة

۱۰۵۳ - کتیبه مقبره شاه صفی :

این مقبره از بناهای شاه عباس دوم است . در کتاب انجم فروزان درباره این بنا چنین می نویسد :

داین مقبره بطول ۸/۷۰ متر و عرض ۵/۷۰ متر، اذاره اش با ارتفاع ۱/۸۰ متر سنگ مرمر و در بالای آن کتیبه ایست بخط ثلث آقا محمد رضای امامی در نهایت خوبی بر روی کاشی معرق زمینه لاجوردی که دنباله کتیبه بحرم مطهر منتهی و جزء کتیبه حرم میگردد. ۱۴۰ صندوق خاتم مزار صفی نیز که اینک در موزه آستانه مقدسه نگهداری میشود و از نفائس موزه بشمار میرود دارای کنده کاری و کتیبه ایست که تمام سوره یس را بر آن حک کرده اند .

۱۰۵۵ - سردر آب انبار ساروتقی :

این آب انبار را میرزا تقی خان اعتمادالدوله - ساروتقی - وزیر شاه عباس ثانی بنیاد نهاده و این بنای مستحکم تا کنون باقی و مورد استفاده است . در سردر آب انبار کتیبه ایست بخط محمد رضا امامی ؛ متن کتیبه چنین است :

في ايام دولة السلطان الاعظم و الخاقان الاكرم و مروج مذهب ائمة المعصومين عليهم السلام السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر شاه عباس الثاني

۱ - صفحه ۱۰۷ و نیز صفحه ۱۲۸ ؛ و نیز تاریخ قم از ناصر الشریعه صفحه ۹۴

الصفوی الموسوی الحسینی بهادرخان خلدانه ملکه وسلطانہ توفیق اتمام یافت عمارت این برکه خادم الامراء مخدوم الفقراء توفیق آثاری ایران مدیری اعتمادالدولة العلیة العالیة الخاقانیه میرزا محمدتقی المشهور بساروتقی خالصاً الى الله تعالى فی شهر ربیع الاول [سنة خمسة] ۹ و خمسين بعد الالف [کتبه محمدرضا] ۹ الامامی الاصفهانی در زیر این کتیبه آیات ذیل نوشته شده :

زین برکه دستور که با دا جاوید
بر یاد حسین هر که یک قطره چشید
فی الحال ز بهر سال تاریخش گفت
لغنت به یزید باد بر گور یزید

۱۰۵۵

میرزا تقی از بهر صفی شاه جهان
جسم ز خرد حساب تاریخش گفت
این برکه نمود خیر بر عالمیان
این برکه بنا کرده وزیر ایران

۱۰۵۵

۱۰۷۴ - کتیبه راهرو مقابر سلاطین صفوی :

در راهرو بنائمی که مقبره شاه سلیمان و شاه سلطان حسین است و اینک بعنوان یکی از دوسالن موزه انبار اشیاء زائد آستانه شده ۳۱ کتیبه است که ۱۹ بیت بر آن نوشته شده ، و دوازده بیت آن از سال ۱۰۷۴ و باقی الحاقی است؛ و اینست پاره ای از آیات عصر صفوی کتیبه :
هذه جنات عدن فادخلوها آمنين
خشت ایوان بلندش غیرت خورشید و ماه
ز التفات پادشاه صورت و معنی صفی
شد تمام از معجز اقبال شاهی این بنا
کرد بنیان اساسی بارگاهی کز شکوه
این رقم زد از پی تاریخ معمار قضا
زائرانرا از سر در رسد بر گوش جان
صحن ایوان رفیعش مهبط کر و بیان
شد سرافراز مهم تولیت جمشید خان
تا مگر همچون حرم گرد دمطافانس و جان
باد یارب تا ابد از عمر شاهی کاهران
مهبط صفح الهی مرقد صاحب قران

۱۰۷۴

۱۰۷۷ - کتیبه مقبره شاه عباس دوم :

این مقبره از بناهای شاه سلیمان صفوی است . در بقیه «سوره جمعه» را «حجاری» کرده و نوشته اند ۳ ؛ در آخر کتیبه خوانده میشود : کتبه محمد رضا الامامی سنة ۱۰۷۷ در تاریخ قم از علی اکبر فیض چنین آمده : «بر روی قبر این پادشاه صندوقی است از مس ؛ و بر اطراف آن کتیبه ایست از ثلث بخط آقامحمد رضا امامی اصفهانی که بر روی صفحه

- ۱- دوخشت از آخر کتیبه که مشتمل بر این دو جمله بوده ، افتاده (و باقی کتیبه هم باید تحکیم شود) و ما متن کتیبه را با استفاده از کتاب راهنمای قم صفحه ۸۴ تکمیل نمودیم.
- ۲- از جمله بشکه‌های خالی روغن و تعدادی سنگ قبرهای معمولی و جز اینها ۱
- ۳- این مقبره تماماً از سنگ مرمر است ، و کتیبه نیز.

فولادین نوشته شده است و آن خط را مشبک ساخته از فولاد بیرون آورده اند. ۱۰.

۱۱۰۷- کتیبه مقبره شاه سلیمان صفوی :

بنای مقبره از شاه سلطان حسین است . گرداگرد بقعه چند سوره از سورقرآنی کچبری شده که نخستین آنها سوره حشر است ، و در آخر کتیبه نوشته شده : کتبه ابوطالب الحسینی الخطیب القمی فی سنة ۱۱۰۷

۱۱۱۳- کتیبه سردر مدرسه مؤمنیه :

مدرسه مؤمنیه در عهد شاه سلطان حسین بنا شده ؛ و در این اواخر مخروبه بود . بنازکی اقدام بتجدید بنای آن شده و بصورت مدرسه‌ای نوساز درآمده است . از بنای سابق مدرسه تنها سردر آن باقی مانده ، در کتیبه سردر هشت بیت نوشته بوده اند که بیشتر ریخته یا بصورت غیر قابل خواندن درآمده ، و آنچه خوانده میشود بقراردیل است :

..... :
 ساخت این مدرس سپهر اساس
 خسرو عید (؟) و داور دوران
 که از آن شد بنای دین محکم
 شاه گیتی و قبله عالم
 در رقم کرد از پی تاریخ
 بهترین مدارس عالم
 ۱۱۱۳

۱۱۲۹ - ایوان مسجد امام حسن :

تنها ایوان مسجد امام حسن عسکری معروف بمسجد امام از اینیه دوره صفویه است . ۴ در محراب این ایوان هفت لوحه موجود است که بر هر یک کتیبه‌ای نوشته شده . عبارت کتیبه بشرح زیر است :

- ۱- عمل کلب علی بن استاد سلطان القمی
- ۲- یا غفران یا مستعان یا برهان یا سبحان یا رضوان یا حنان یا منان یا دیان
- ۳- جنات عدن مفتحة لهم الابواب
- ۴- چهار عدد دیا علی در وسط ، اطراف آن : یا سبحان یا مستعان یا قاضی الحاجات یا رفیع الدرجات
- ۵- عین کتیبه سوم .
- ۶- عین کتیبه دوم .
- ۷- فی سنة تسع وعشرين ومائة بعد الالف

۱- انجم فروزان صفحه ۸۰۱

۲- سایر قسمت‌های مسجد متعلق بدوره قاجاریه بیعد است .

کتیبه کمربندی این ایوان نیز ظاهراً از همان تاریخ است. در این کتیبه، سوره جمعه (که در ضلع شرقی پایان میرسد) و سوره ملک تا آیه هفتم گچ بری شده، و به جمله «تکاد تمیز» پایان می‌پذیرد.
چند کتیبه دیگر:

۹۳۲- کتیبه امامزاده ابواحمد:

بنای این امامزاده چندان کهن نمی‌ماند. بر کاشیهای مرقد امامزاده این جمله نوشته شده: «هذا مرقد السيد المطهر ابواحمد بن محمد بن علی بن عبدالله بن جعفر بن عبدالله بن جعفر بن محمد حنفیه بن امیر المؤمنین و امام المتقین علی بن ابیطالب علیهم السلام فی سنه ۹۳۲» در اطراف سقف مقبره (داخل گنبد) اسامی معصومین (ع) گچ بری شده؛ که شاید مربوط بهمان سالها باشد.

۹۳۳- کتیبه سردر امامزاده جعفر:

بنای فعلی این امامزاده از دوره صفویه است. در سردر دالان این بنا کتیبه‌ای بوده که برور زمان فرو ریخته، و تنها يك قطعه از آن باقی مانده که اینک در موزه آستانه مقدسه نگهداری میشود. عبارت این قطعه چنین است:
تجدید عمارت این درگاه مشهد مقدس منور زبده الاعیان غازی پیر قلی نموده است سنه ۹۴۲
کتیبه چند لوح سنگی از دوره صفویه ۹:

۹۷۹- لوح سنگی امامزاده زید:

بنای این امامزاده از قرن نهم است؛ لیکن در ایوان پهلوی مسجد بقعه سنگی است که اشعار زیر بر آن نوشته شده: «انسانی و مطالعات فرهنگی»
بيك دانه گندم بلطف اله
بسی براهیم این اویس
خرد گفت تاریخ او را بگو
تمامست گنبد باقبال شاه
رسیده به اتمام این بارگاه
بهفتاد و نه نهصدش کن نگاه

۱۰۵۳- لوح سنگی مسجد پائین پای حضرت معصومه:

در مسجد پائین پای حضرت معصومه که قبل از تأسیس موزه، خزانه آستانه بود -

- ۱- لوحهای سنگی که متضمن فرمانهای دوران صفویه درباره تخفیف مالیاتها یا ارزان شدن اوراق و مانند آن بوده، در اواخر زمان قاجاریه و سالهای گرانی ازجا کنده شده و نابود گردیده؛ فقط چند فرمان از زمان قاجاریه باقی مانده است.
- ۲- یعنی يك دانه گندم را کاشته‌اند و حاصل آن را برای بار دوم کاشته‌اند و هکذا.. و از محصول آن بقعه را بنا نهاده‌اند!

لوحی سنگی مشتمل بر کتیبه‌ای منظوم موجود است ، که حاکی از بنای آن مسجد در زمان شاه عباس دوم میباشد . و اینست متن کتیبه :

در ایام خاقان جم بارگاه	خدیدو جهانگیر عباس شاه
سلیمان غلامی زخیل درش	باقبال شه ساخت این طوف گاه
همین بس بود بهر اوصاف او	که شد سایبان برسر قبر شاه ۱
شهی کو بعصمت نظیرش نبود	از آن گشت معصومه اش جایگاه
بهشت برین بود مأوای او	همین گشت تاریخ آن قبله گاه ۲
چو این جنت آباد اتمام یافت	بسمی سلیمان و اقبال شاه
غیاث از پی سال تاریخ گفت	سلیمان ثانی زد این بارگاه

۲۰۵۳

۱۰۷۸ کتیبه سنگ مرمر قبر شاه عباس دوم

روی قبر شاه عباس دوم سنگ مرمری است که پایه صندوق فولادین (که اینک برداشته‌اند) بوده ، در اطراف این سنگ ابیات زیر نوشته شده :

جمشید باخلاص ز شاه اسلام	چون منصب تولیت گرفت از انعام
ظاهر به نیابتش مشرف چون شد	صندوق بسر کاری او گشت تمام

از سیم وزر خزانه تحویلش داد	با راستی این مزار را کرد تمام
بر مرقد پاک پدر آن زنده ناس	یعنی صفی ثانی افلاک اساس

۳- يك بيت ريخته و خوانده نمیشود .

صندوق چو ساخت عقل تاریخش گفت

صندوق مزار شاه عالم عباس

۱۰۷۸

۱۱۴۱- کتیبه سنگ قبر شاه سلطان حسین :

قبر شاه سلطان حسین در همان بقعه شاه سلیمان است ، بر روی مدفن او سنگی قرار دارد که در حدود نیم متر از سطح زمین بلندتر و از صندوق خاتم قبر شاه سلیمان کوتا‌تر میباشد .

نصب این سنگ و بنای بقعه شاهزادگان صفوی بدستور طهماسب دوم در سال ۱۱۴۲ بعمل آمده . اطراف این سنگ در دو قسمت بالا و پائین آیاتی از قرآن مجید نقر شده ، و روی سنگ نیز ابیاتی چند نوشته‌اند .

نوشته قسمت بالای این سنگ آیه الکرسی است که بجملة « و نحن علی ذلك من الشاهدين و شاکرین » پایان می‌یابد .

۱- مقصود شاه صفی است که این بنا جنب مقبره او بنیان شده .

۲- این مصرع بحساب ابجد « ۱۰۵۱ » میشود ، که با ملاحظه مصرع دیگری که بعنوان تاریخ در آخر قطعه آمده و « ۱۰۵۳ » است ، باید گفت شروع به بنای این ساختمان يك سال قبل از مرگ صفی و پایان بنا سالی پس از فوت او بوده .